

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ СФЕРИ КОРИСТУВАЧІВ ІНТЕРНЕТУ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE COMMUNICATIVE SPHERE OF INTERNET USERS

Інтернет-комунікація набула статусу невід'ємного складника професійної взаємодії. Нестримний розвиток інтернет-технологій, що розширюють комунікативні можливості, суттєво впливає на всі аспекти суспільного життя, зокрема й на сферу наукового пізнання. У сфері аналізу віртуального складника трансформаційних перетворень в Україні особливої значущості набуває дослідження психологічного аспекту процесу комунікації в інтернет-просторі. Це зумовлено передусім актуалізацією надзвичайно важливої проблеми комунікативної діяльності сучасної особистості в інтернет-просторі.

Мета роботи – на основі теоретико-емпіричного дослідження вивчити психологічні особливості комунікативної сфери користувачів інтернету й укласти методичні рекомендації щодо зменшення негативного впливу інтернету на особистість.

У процесі проведення психологічного дослідження застосовано комплексний методичний підхід, до складу якого увійшли такі методи: теоретичне узагальнення наукових джерел, спостереження, бесіда після психодіагностичного обстеження, анкетування, психодіагностика, а також статистична обробка отриманих даних. Аналіз і синтез наукової літератури дали змогу визначити актуальність і наукову значущість проблематики психологічних особливостей комунікативної сфери користувачів інтернету, а також теоретично обґрунтувати вплив цифрового середовища на суспільну взаємодію та поведінку особистості. Під час реалізації психодіагностичних процедур дотримано загальноприйнятих методологічних вимог: визначено мету, об'єкт, предмет і сферу застосування методик, забезпечено відповідність процедури тестування встановленим алгоритмам проведення й інтерпретації результатів.

Запропонований комплекс методів забезпечив можливість усебічного емпіричного вивчення психологічних особливостей взаємодії особистості із цифровим середовищем. Основним інструментом психодіагностики стала широко визнана в психологічній практиці методика дослідження особистості Р. Кеттелла (16 PF).

Ключові слова: особистість, інтернет-простір, комунікація, емоційна стійкість, конформність, домінантність.

Internet communication has become an integral component of professional interaction. The rapid development of internet technologies, which expand the possibilities for communication, significantly influences all aspects of social life, including the field of scientific inquiry. In the field of analysis of the virtual component of transformational transformations in Ukraine, the study of the psychological aspect of the communication process in the Internet space acquires special significance. This, first of all, is due to the actualization of an extremely important problem of the communicative activity of a modern individual in the Internet space.

The purpose of the work is to investigate the psychological features of the communicative sphere of Internet users on the basis of theoretical and empirical research and to make methodological recommendations for reducing the negative impact of the Internet on the individual.

In the course of the psychological study, a comprehensive methodological approach was applied, which included the following methods: theoretical analysis and generalization of scientific sources, observation, post-diagnostic interview, survey, psychodiagnostics, and statistical data processing.

The analysis and synthesis of academic literature made it possible to determine the relevance and scientific significance of the issue concerning the psychological characteristics of Internet users' communicative sphere, as well as to theoretically substantiate the influence of the digital environment on social interaction and individual behavior.

During the application of psychodiagnostic procedures, standard methodological requirements were strictly observed: the aim, object, subject, and scope of the applied methods were clearly defined, and the procedure was conducted in accordance with the established testing and data interpretation protocols. The developed set of methods provided a comprehensive empirical examination of the psychological features of individuals' interaction with the digital environment. The primary tool for psychodiagnostic assessment was the well-established psychological technique – R. Cattell's 16 Personality Factor Questionnaire (16 PF).

Key words: personality, internet space, communication, emotional stability, conformity, dominance.

УДК 159.9.07

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.75.2.31>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Нерубаська А.О.

д.філос.н., доцент,
доцент кафедри загальнонаукових,
соціальних та поведінкових дисциплін
Одеський інститут Приватного
акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

Лопуга О.І.

к.філос.н., доцент,
доцент кафедри культурології
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Бочарова Я.В.

здобувач вищої освіти
Одеський інститут Приватного
акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

Спілкування через інтернет стало необхідним складником професійної комунікації. Швидкий розвиток інтернет-технологій, які розширюють можливості комунікації, впливає на життя людей у всіх сферах суспільної діяльності, включаючи наукове пізнання. У сфері аналізу віртуального складника трансформаційних перетворень в Україні особливої значущості набуває дослідження психологічного аспекту процесу комунікації в інтернет-про-

сторі. Це зумовлено передусім актуалізацією надзвичайно важливої проблеми комунікативної діяльності сучасної особистості в інтернет-просторі. Підґрунтям цієї проблеми є поглиблення суперечностей між необхідністю людини задовольнити свою потребу в отриманні значимої інформації й рівнем віртуалізації соціальної реальності.

Особистість стала об'єктом інтересу як стимул для нових напрямів, імовірно, через те, що дослі-

дження показали, що вона може передбачати різноманітні види поведінки, які прямо чи опосередковано пов'язані з використанням цифрових технологій. Велика кількість учених і психологів за кордоном вивчала цю тему ще до того, як вона стала настільки актуальною (Н. Kassarian, М. Barrick, М. Mount, К. J. Gergen, S. Greenfield, А. Koutropoulos, N. Karim, N. Hidayah, М. Prensky, Y. Nor та інші).

Різні аспекти впровадження інтернету в життя людей стали предметом дослідження зарубіжних (Y. Asieieva, С. Bassett, С. Buzzard, V. L. Crittenden, С. Crittenden, M. D. Griffiths, А. Szabo, М. Deuze, G. Greeber, R. Martin, G. Johnson, K. Puplampu L. Vanovich, J. Stommel, М. Hand) та українських (В. Биков, Т. Галіч, Д. Галкін, М. Жалдак, В. Кириченко, М. Лещенко, М. Махній, П. Матюшко, О. Немеш, О. Овчарук, О. Панченко, Н. Банчук) науковців.

Сьогодні значна частина процесів у державі й суспільстві відбувається у віртуальному просторі. Швидкість поширення інформації призводить до повної цифровізації суспільних процесів і життя окремих осіб. Хаос в інформаційній сфері та дезорієнтація через суспільні конфлікти змушують людей сьогодні шукати орієнтири для оцінювання й аналізу інформації та створювати стратегії для розуміння світу.

Узагальнені наукові результати показують, що при тривалому інформаційному впливі, який перевищує індивідуально прийнятну межу, може розвиватися інформаційне перенавантаження, що може спричинити стомлення нервових центрів, надмірне гальмування нервової системи, а також неспецифічні реакції на подразники. У таких умовах може спостерігатися зниження опірності організму, порушення нормальної фізіологічної активності, погіршення робочої здатності, а також почуття безсилля та сугестивності.

Мета роботи – на основі теоретико-емпіричного дослідження вивчити психологічні особливості комунікативної сфери користувачів Інтернет.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати деякі підходи до вивчення психологічних особливостей сучасного цифрового середовища та його впливу на особистість.

2. Здійснити емпіричне дослідження психологічних особливостей комунікативної сфери користувачів Інтернет.

Об'єкт дослідження – особистість користувача Інтернету.

Предмет дослідження – психологічні особливості комунікативної сфери користувачів інтернету.

Методи дослідження. У ході дослідження використовувалися історичний, порівняльний, теоретичний та емпіричний методи.

З емпіричних методів застосовували спостереження, бесіду, анкетування, психодіагностичне тестування тощо. Використали авторську анкету «Вивчення активності використання цифрових технологій». Основою психодіагностичного тес-

тування було застосування відомих у психології методик, зокрема методики дослідження особистості Р. Кеттелла (16 PF) [4].

Останнім часом у психологічній науці зауважується інтерес науковців до збільшення обсягу досліджень різноманітного впливу цифрових технологій на особистість. Це пов'язано з тим, що класичні течії в психології особистості досліджені видатними вченими. Наприклад, глибинна психологія особистості розвинена З. Фрейдом (психоаналіз), А. Адлером (індивідуальна психологія); гуманістична й екзистенціальна психологія – А. Ленгле (екзистенційний аналіз) та А. Маслоу (гуманістична теорія особистості). Когнітивний і соціально-когнітивний підходи в психології особистості вивчав видатний канадський психолог українського походження А. Бандура.

Їхні дослідження й теорії, а також сучасні методології сприяли досягненню певних результатів і науковому інтересу до вивчення й передбачення особистісних змін через вплив цифрового середовища.

Особистість стала об'єктом інтересу як стимул для нових напрямів, імовірно, через те, що дослідження показали, що вона може передбачати різноманітні види поведінки, які прямо чи опосередковано пов'язані з використанням цифрових технологій.

Останнім часом зафіксовано зростання кількості досліджень, що застосовують цифровий фенотип і стратегії мобільного зондування. Це дає змогу краще розуміти психіатричні та психологічні стани, а також нейродегенеративні розлади. Важливо відзначити, що в цьому контексті є мало досліджень, які дійсно пов'язують цифрові сліди з біологічними змінами (і коли це стається, основна увага звертається на дані зображень мозку) [6].

За словами Н. Бугайової, у ХХ столітті з'явилася цифрова віртуальна простірність, тому дослідження впливу інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток і самовдосконалення особистості є дуже актуальним і буде постійно розвиватися [1]. Авторка досліджувала особливості кіберагресії та віртуальної особистості. На її думку, віртуальний простір не лише створює умови для самопрезентації та самовдосконалення особистості й обміну інформацією, а й може небезпечно впливати на користувачів, наприклад, коли вони намагаються самостійно встановлювати діагнози або звертатися за допомогою до віртуальних лікарів, які можуть виявитися особистостями, що насправді не існують. Відомо, що взаємодія пацієнта й медичного працівника може впливати на розвиток ятрогенії. Зі стрімким розвитком цифрових технологій проблеми ятрогенії розширилися, що призвело до введення нового поняття – кіберятрогенія.

Кіберятрогенія виникає, коли люди самостійно намагаються встановити діагноз за допомогою інформаційно-комунікаційних гаджетів, що підключені до інтернету, або звертаються за консульта-

цією на інтернет-сайти до осіб, які виглядають як медичні фахівці або представляють себе в мережі як такі, але насправді не мають відповідної медичної освіти або навіть можуть бути штучними віртуальними особистостями [1].

Розвиток глобальної мережі «Інтернет» та інформаційно-комунікаційних пристроїв значно впливає на процеси самоідентифікації особистості. Кіберпростір є позатериторіальним і кіберкультурним (оскільки він сприяє взаємодії та взаємопроникненню різних національних культур у віртуальному середовищі, що призводить до формування унікального культурного оточення зі своїми специфічними соціальними нормами). Він розвивається згідно з власними законами й правилами [1; 2; 3].

Учені все частіше критикують концепцію «інтернет-залежності», яка домінувала в дослідженнях психології інтернету протягом майже двох десятиліть. Наприклад, Гріфіс (M.D. Griffiths) і Жабо (A. Szabo) провели критичний аналіз, який указує на відсутність уваги до індивідуальної проблемної поведінки в інтернеті тощо [7].

Варто зазначити, що у 2017 році опублікована доповідь UNICEF (міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй) про вплив цифрових технологій на психічне благополуччя, соціальні відносини ц фізичну активність дітей. Підсумовуючи результати численних досліджень у всьому світі, визнали, що найбільш переконливою є U-подібна залежність між цими параметрами: надмірне використання негативно впливає на психологічне благополуччя, тоді як помірне присутність ІТ має позитивний ефект (в обох випадках вплив є незначним). Гіпотеза, що цифрові технології можуть «перекодувати» або переструктурувати мозок, спростована останніми даними неврології [5].

Усі психодіагностичні методики, які ми використали в роботі, детально описані в науковій літературі, ми подамо лише загальну характеристику й особливості їх застосування для дослідження впливу цифрового середовища на особистість.

Під час дослідження застосовувалися такі методики:

Анкета «Активність особистості у використанні інтернет-технологій»

1. Вік _____
2. Стать ☐ Ч ☐ Ж
3. Сімейний стан: ☐ одружений / заміжня ☐ цивільний шлюб ☐ розведений/розведена ☐ неодружений/незаміжня
4. Освіта: ☐ середня; ☐ середня спеціальна; ☐ незакінчена вища; ☐ вища; ☐ інше _____ (вказати)
5. Професійна галузь, посада (статус) _____
6. Ваш професійний стаж _____ років
7. Нижче вам пропонуються питання стосовно рівня використання цифрових технологій (різноманітних цифрових гаджетів, мобільних телефонів, комп'ютерів, інтернету, соціальних мереж тощо) у вашому побуті й житті. Прочитайте їх уважно й виберіть найбільш підхожу для вас відповідь зі шкали справа

Запитання	Ніколи	Рідко	Часто	Постійно
1	2	3	4	5
Заводите знайомства з використанням інтернету?				
Помічаєте, що знижується продуктивність праці через захоплення використанням інтернету?				
Зазнаєте депресії, пригніченості чи нервозності, не використовуючи тривало інтернет, і відзначаєте, що цей стан минає, як тільки ви починаєте його використовувати?				
Якщо ви в основному використовуєте інтернет для роботи, то після робочого часу ви також використовуєте його більше ніж 2 години на день?				
Чи заважає вашій діловій активності кількість часу, що проводиться в інтернеті?				
Чи вважаєте ви, що завжди або досить часто злитесь чи кричите, коли в інтернеті, комп'ютері, телефоні тощо відбуваються неприємні події?				
Чи вважаєте ви, що завжди чи досить часто любите спілкуватися в інтернеті зі своїми друзями, ніж у реальному житті?				
Чи вважаєте ви, що завжди чи досить часто перевіряєте свою електронну пошту, телефон, перш ніж щось зробити?				

1	2	3	4	5
Як часто, вибираючи між спілкування офлайн, ви вибираєте спілкування в інтернеті?				
Чи часто ви засиджуєтеся допізна в інтернеті на шкоду своєму сну?				
Не можете контролювати кількість часу, що ви проводите за комп'ютером, телефоном, гаджетами тощо?				
Чи стаєте ви дратівливим, коли тривалий час не маєте доступу до інтернету (комп'ютера, телефона, гаджетів)?				
Чи маєте ви бажання проводити більше часу в інтернеті?				
Чи жертвували ви часом із сім'єю чи родичами заради спілкування в соціальних мережах, комп'ютерних ігор тощо?				
Чи ви відчуваєте труднощі в повсякденному житті, коли довгий час не використовуєте інтернет?				
Чи волієте ви спілкуватися зі своїми віртуальними друзями, а не з реальними?				
Чи ви коли-небудь утрачали інтерес до систематичного використання інтернету через навчання, спорту чи хобі?				
Оцініть рівень вашої активності використання інтернету й соціальних мереж				
Оцініть рівень вашої активності використання мобільного телефона та цифрових гаджетів				
Оцініть загальний рівень вашої інтернет-активності				

В емпіричному дослідженні взяли участь 85 осіб у віці від 18 до 70 років, із них – 48 жінок і 37 чоловіків. Вибірка формувалася рандомно.

Дослідження психологічних особливостей комунікативної сфери користувачів інтернету включало аналіз загальної обізнаності учасників щодо використання цифрових технологій, їхнього ставлення до цього питання, уявлень про фактори, що впливають на людину через перевантаження гаджетами, мобільними телефонами, комп'ютерами й іншими пристроями. Рівень використання інтернет-технологій у досліджуваній групі визначали за допомогою анкетування.

Для дослідження особистісних особливостей учасників залежно від використання ними цифрових засобів проведено анкетування за спеціально розробленою анкетною «Активність особистості у використанні інтернет-технологій». Результати показали, що 20% досліджуваних від загальної вибірки використовують інтернет-технології рідко. З іншого боку, 41% досліджуваних застосовують інтернет-технології часто або постійно, при цьому деякі з них можуть мати ознаки залежності від цифрових технологій. Решта досліджуваних – 39% – виявили середній рівень використання цифрових технологій.

На основі результатів анкетування всі учасники були поділені на три групи. Перша група складалася з активних користувачів інтернету, які використовують гаджети часто й можуть мати ознаки залежності. До другої групи входили особи, які майже не використовують інтернет-засоби або роблять це дуже рідко. Третя група складалася

з людей із середнім рівнем використання цифрових технологій.

Для подальшого дослідження психологічних особливостей комунікативної сфери користувачів інтернету та знаходження відмінностей між цими групами залучені перші дві: надмірні користувачі й пасивні користувачі. Представники третьої групи не брали участі в дослідженні.

Ми дослідили психологічні профілі досліджуваних, які мали різний рівень використання інтернет-технологій, за допомогою опитувальника Р. Кеттелла. Результати дослідження подано в таблиці 1. Аналіз психологічних профілів показав, що в структурі особистостей учасників існують статистично значимі відмінності, оцінені за допомогою t-критерію Стюдента.

Під час дослідження в групах надмірних і пасивних користувачів виявлені статистично значущі різниці за шкалою «А» (ступінь уміння спілкуватися людини в групі) й опитувальника Р. Кеттелла (рівень значущості $p < 0,01$). Пасивні користувачі інтернет-технологій виявили більш розвинені комунікативні здібності, зокрема вміння ефективно спілкуватися в професійних ситуаціях, установлювати контакт з навколишніми й вирішувати конфлікти. Вони також схильні доводити почате до кінця. Гнучкість у спілкуванні допомагає їм вирішувати конфліктні ситуації так, що обидві сторони залишаються задоволеними. Учасники другої групи, надмірні користувачі, проявляли замкнутість, похмурість і труднощі в установленні контактів з навколишніми. Під час дослідження також виявлені статистично значущі різниці за іншими

Таблиця 1

Порівняння психологічних профілів груп респондентів за методикою Р. Кеттелла

№ з/п	Чинники	1 група користувачів інтернету – «надмірні»	2 група користувачів інтернету – «пасивні»	t-критерій Стьюдента
1	«А» – уміння спілкуватися в групі	4,13	6,92	p<0,01
2	«В» – рівень інтелекту	6,56	5,09	p>0,05
3	«С» – емоційна стійкість, працездатність	5,50	8,36	p<0,01
4	«Е» – конформність – домінантність	5,56	6,85	p<0,01
5	«F» – стриманість – експресивність	5,97	5,38	
6	«G» – висока нормативність (високе суперего) – схильність до відчуттів (низьке суперего)	5,17	7,89	p<0,01
7	«Н» – сміливість, – боязкість	6,21	7,95	
8	«І» – суворість – пошук допомоги й симпатії	8,00	5,25	p<0,01
9	«L» – підозрілість – довірливість	5,41	5,36	
10	«М» – мрійливість – практичність	5,01	4,38	
11	«N» – дипломатичність – прямолінійність	4,13	6,98	p<0,01
12	«О» – самовпевненість – невпевненість у собі	6,18	4,33	p<0,01
13	«Q1» – консерватизм – радикалізм	5,72	5,54	
14	«Q2» – самодостатність – залежність від групи	4,16	6,89	p<0,01
15	«Q3» – висока зарозумілість – низька зарозумілість	5,80	5,53	
16	«Q4» – зібраність – розслаблення	4,21	6,98	p<0,01

чинниками комунікативних якостей та особливостей міжособистісної взаємодії (чинники Е, Q2, N). Наприклад, дослідження рівнів конформності – домінантності (чинник Е) показало відмінності між групами досліджуваних (p<0,05). Пасивні користувачі інтернет-технологій виявили наявність особистої думки під час вирішення конфліктів і схильність до домінування в спілкуванні, тоді як надмірні користувачі вибирають уникнення конфліктів та ухиляються від спірних питань.

Під час дослідження виявлені статистично значущі різниці в розвитку самодостатності (чинник Q2) між групами досліджуваних (p<0,01). Самодостатність була більш розвинена в пасивних користувачів, тоді як надмірним користувачам властиві залежність від навколишніх і нерішучість.

Особистісні особливості досліджуваних другої групи, що вказують на їхні комунікативні здібності, включають дипломатичність. На відміну від надмірних користувачів, які виявляють зайву прямолінійність у спілкуванні, пасивні користувачі в емоційно напружених ситуаціях проявляють більшу дипломатичність і гнучкість, що може позитивно впливати на їхню діяльність і життя загалом. Рівень важливості відмінностей між групами досліджуваних за чинником N (дипломатичність – прямолінійність) опитувальника Р. Кеттелла становив p<0,01.

Статистично значущих відмінностей на рівні p>0,05 між групами досліджуваних не виявлено за шкалою В (рівень інтелекту). Надмірні користувачі

інтернет-технологій мали більш високі показники рівня інтелекту, вони були більш кмітливими, мали розвинуте абстрактне мислення та високі загальні розумові здібності. Вони могли швидко розуміти ідеї й інтелектуально адаптуватися.

Також встановлено, що емоційно-вольові якості досліджуваних значно впливають на їхню психологічну схильність до надмірного користування цифровими технологіями. Виявлені відмінності в рівнях емоційної стійкості (чинник С опитувальника Р. Кеттелла) між групами досліджуваних були статистично значущими на рівні p<0,01. Досліджувані другої групи (пасивні користувачі) проявляли більшу працездатність в емоційно напружених ситуаціях і виявляли емоційну стійкість.

Результати психодіагностики підтвердили, що в досліджуваних другої групи спостерігається вища моральна нормативність (високий рівень суперего), що проявляється в більшій схильності до дотримання інструкцій, планів і керування моральними стандартами й правилами. У них розвинута дисципліна й відповідальність. Надмірні користувачі виявили помірно розвинену нормативність, можуть відхилитися від планів, але іноді це може бути сприйняте як гнучкість і здатність швидко адаптуватися та засвоювати нове.

Реалістичність є ще однією характеристикою пасивних користувачів, виявлені відмінності якої порівняно з надмірними користувачами інтернет-технологій.

Відмінності між групами за чинником I ($p < 0,01$) показують, що в пасивних користувачів є реалістичний підхід до оцінювання своїх можливостей, життєвих обставин і професійної діяльності. Досліджувані з групи надмірних користувачів відрізнялися постійним прагненням до співчуття й підтримки.

Також виявлені значущі відмінності між групами досліджуваних за чинником O (самовпевненість – невпевненість) на рівні $p < 0,01$. Надмірні користувачі інтернет-технологій проявляють більшу схильність до почуття провини та самобичування, невпевненості в собі, вразливості, стурбованості й депресивності. Вони можуть бути більш вразливими та самотніми, тривожними та схильними до занурення в похмурі роздуми.

Результати дослідження показали, що вплив цифрових технологій на особистість, схильність людини до надмірного користування цифровими технологіями не залежать від особливостей особистості, таких як сміливість і заповзятливість (чинник H опитувальника Р. Кеттелла), а також від особистісних властивостей, що визначаються шкалами F (стриманість – експресивність), «L» – підозрілість – довірливість, «M» – мрійливість – практичність, «Q1» – консерватизм – радикалізм, «Q3» – висока зарозумілість – низька зарозумілість.

Отже, у ході психологічного дослідження ми використали методичний підхід, що включав такі методи: теоретичне узагальнення наукових першоджерел, спостереження, бесіду після проведення психодіагностики, анкетування, психодіагностику, метод статистичної обробки отриманих даних. Аналіз та узагальнення наукових першоджерел дав змогу визначити наукову значимість та актуальність проблеми психологічних особливостей комунікативної сфери користувачів інтернету, а також теоретично обґрунтувати психологічну природу впливу інтернету на суспільне життя й діяльність. При застосуванні тестових методик ми дотримувалися загальноприйнятих у психології вимог: чітко визначали мету, предмет і галузь застосування; дотримувалися заданого алгоритму проведення тестування й опрацювання результатів. Розроблений комплекс методів і методик дослідження повною мірою уможливив безпосереднє емпіричне вивчення психологічних осо-

бливостей впливу цифрового середовища на особистість. Основою психодіагностичного тестування було застосування відомої в психології методики – методики дослідження особистості Р. Кеттелла (16 PF).

У подальших дослідженнях буде запропоновано ще декілька методик, таких як діагностика міжособистісних взаємин (ДМВ) Т. Лірі; методика діагностики самооцінки психічних станів (за Г. Айзенком); шкала самооцінки Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна, що дасть змогу поглибити знання психологічних особливостей комунікативної сфери користувачів інтернету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бугайова Н.М. Трансформація особистості в епоху цифрових технологій. *Актуальні проблеми психології. Серія «Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія»* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. 2019. Том IX. Вип. 12. С. 26–35.
2. Карплюк С.О. Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. *Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку* : матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. / за ред. В. Кременя, О. Ляшенка ; укл. А.В. Яцишин, О.М. Соколюк. Київ, 2019. С. 188–197.
3. Квіт С.М. Масові комунікації. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 206 с.
4. Тест Кеттелла (16 RF-опитувальник). (Психодіагностика. (Діагностика психічних станів і властивостей особистості). URL: https://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/diagnostika_temperamentu_i_kharakteru/test_kettella_16_rf_opituvalnik/13-1-0-56.
5. A Digital Agenda for Europe: Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels. 2010. URL: [http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC0245R\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC0245R(01)&from=EN).
6. Buzzard C., Crittenden V.L., Crittenden W.F., McCarty P. The Use of Digital Technologies in the Classroom: A Teaching and Learning Perspective. *Journal of Marketing Education*. 2011. № 33 (2). P. 131–139. URL: <https://doi.org/10.1177/0273475311410845>.
7. Griffiths M.D., Szabo A. Is excessive online usage a function of medium or activity? An empirical pilot study. *Journal of Behavioral Addictions*. 2014. № 3(1). P. 74–77. DOI: 10.1556/JBA.2.2013.016 [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar].